

Funeraire Academie Teksten 2

Inhoudsopgave

<i>De muzikale omgang met de dood: een kort historisch overzicht</i>	2
Martin Hoondert, Tilburg University	
<i>U vraagt, wij draaien? Hoe popmuziek een plek kreeg in de uitvaarthitlijsten</i>	6
Arno van der Hoeven, Erasmus Universiteit Rotterdam	
<i>De functie van muziek bij uitvaarten: voor(bij) het persoonlijke</i>	12
Janieke Bruin-Mollenhorst, Tilburg University	

Colofon

Funeraire Academie Teksten 2 (Amsterdam 2018)
Lezingen Funeraire Academie Symposium *De uitvaart: daar zit muziek in!*, Rotterdam, 18 april 2018

ISSN 2589-5621
Redactie: Laura Cramwinckel
Vormgeving: Karin Berkhout

© 2018 Alle rechten voorbehouden. Funeraire Academie, Amsterdam
www.totzover.nl/funeraireacademie

De muzikale omgang met de dood: een kort historisch overzicht

Douglas Davies, een van de meest bekende thanatologen van dit moment, koppelt in zijn onderzoek lifestyle en wat hij noemt death-style aan elkaar.¹ De waarden, ideeën en ideologieën die we in het leven belangrijk vinden, hebben invloed op de manier waarop we afscheid nemen van onze doden en op de beelden die we hebben van dood en eventueel leven na de dood. Een van de manieren in de westerse cultuur om waarden, ideeën en ideologieën uit te drukken en te vormen is door middel van muziek. In muziek drukken we niet alleen het leven uit (identiteit, liefde enz.), maar ook de manier waarop we in onze cultuur met de dood omgaan.²

De culturele omgang met de dood, ook wel aangeduid als ‘death mentalities’ of houdingen ten opzichte van de dood, zijn onderzocht door onder meer de Franse historicus Philippe Ariès (1914-1984). In twee veel geciteerde boeken (gepubliceerd in de jaren ’70) laat hij zien hoe deze houdingen ten opzichte van de dood zich ontwikkeld hebben vanaf de middeleeuwen tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Ariès beschrijft op basis van de bestudering van afbeeldingen, rituelen, boeken en gedichten vier houdingen ten opzichte van de dood. Ik geef deze houdingen hieronder kort weer met enkele trefwoorden en bijpassende

muziek. Ariès koppelt deze houdingen weliswaar aan bepaalde historische perioden, maar ik zet zijn inzichten graag breder in. De houdingen ten opzichte van de dood die Ariès op het spoor is gekomen, blijven doorheen de geschiedenis aanwezig, ook nu nog. Het historisch onderzoek van Ariès kan ons helpen bij het begrijpen hoe mensen in de cultuur van de 21e eeuw omgaan met de dood. Met andere woorden: de door Ariès beschreven houdingen ten opzichte van de dood (‘death mentalities’) zijn hoogst actueel.

Houdingen ten opzichte van de dood

Zoals gezegd, Ariès publiceerde twee boeken. Het eerste boek, *Western Attitudes toward death from the middle ages to the present*, bevat een reeks lezingen die Ariès in april 1973 uitsprak aan de John Hopkins University (USA, Baltimore). In dit boekje, gepubliceerd in 1974, presenteert Ariès vier houdingen ten opzichte van de dood, waarbij hij zich nadrukkelijk beperkt tot de westerse cultuur die zowel ‘het continent’ (met name Frankrijk) als de Verenigde Staten van Amerika omvat. Een tweede boek verschijnt enkele jaren later, in

1977, onder de titel: *L’Homme devant la mort*. In 1981 werd dit boek uitgegeven in een Engelse editie: *The hour of our death*, in 1987 in het Nederlands: *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*. Dit laatste boek is aanzienlijk uitgebreider dan het eerste en Ariès voegt daarin een vijfde houding ten opzichte van de dood toe. Ik beperk mij tot de vier houdingen die hij in zijn boek uit 1974 beschrijft.

In het nu volgende geef ik een korte typering van de vier houdingen ten opzichte van de dood zoals beschreven door Ariès. Vervolgens zoek ik

er een muziekstuk bij waarin de door Ariès beschreven kenmerken van de betreffende houding of 'death mentality' herkenbaar zijn.

(1) De getemde dood

De omgang met de dood in de middeleeuwen duidt Ariès aan als 'de getemde dood'. De dood in deze periode is vertrouwd, men herkent de voortekenen en men bereidt zich voor op de dood. Daardoor is de dood niet angstaanjagend en gecompliceerd. De dood wordt als het ware getemd door vaststaande rituelen: men weet hoe te handelen in de situatie van sterven. Het ritueel bestaat uit het gaan liggen op bed, met het gezicht naar de hemel, de handen gevouwen, de voeten naar het oosten. De stervende sprak een schuldbelijdenis uit en een 'commendatio animae', een gebed met als kern: 'Red mijn ziel'.³

Naast deze ongecompliceerde, rituele omgang met de dood is er een tweede kenmerk: de dood is publiek. De slaapkamer waar de stervende ligt, is publieke ruimte; de stervende wordt omringd door familie (waaronder ook kinderen) en bekenden.

De muziek die past bij de deze houding ten opzichte van de dood is het *Requiem*, van oorsprong een gregoriaanse melodie, enkelstemmig gezongen. De dood wordt hierin bezongen als 'Requiem aeternam', eeuwige rust. De dood werd niet gezien als radicale breuk, men meende dat de gestorvenen in slaap waren. Nog steeds is deze muziek onderdeel van veel uitvaarten vanuit de rooms-katholieke kerk.

(2) Mijn dood

In de loop van de lange middeleeuwen groeide het zelfbewustzijn van de individuele mens. Lag voorheen het accent op de dood als zodanig, vanaf de 13^e/14^e eeuw gaat de individuele mens zich afvragen hoe de balans van zijn leven uitvalt en wat de uitkomst van de opgemaakte rekening betekent voor het leven na de dood. De iconografische voorstelling die hierbij hoort, is die van het Laatste Oordeel, waarbij de individuele zielen gewogen worden en afhankelijk van de balans wordt bepaald of de gestorvene ter rechterzijde of ter linkerzijde van Christus geplaatst wordt. Om de zelfreflectie op het eigen leven te bevorderen verschijnen er zogenoemde *ars moriendi* boeken (*ars moriendi* = de kunst van het sterven). De zieke, stervende mens las deze boeken in de laatste levensfase, als bemoediging om standvastig te blijven in het vertrouwen op God.

Zoals gezegd, de 'death mentalities' die Ariès beschrijft, zijn ook in onze tijd nog herkenbaar. Ik zie dan ook veel rituele praktijken en muziek

die passen bij de houding van 'mijn dood'. Muziek die past bij deze houding ten opzichte van de dood is onder meer de *Ballade van de dood* (1985) van het Klein Orkest en *Waarheen, waarvoor* (1971) gezongen door Mieke Telkamp. Maar ook de populaire song *The Rose* (1979) van Bette Midler past hierbij. In deze song gaat het over de angst om te sterven, om het verdwijnen van de liefde, en dan de bemoedigende boodschap in de laatste strofe, als een moderne variant op de *ars moriendi*:

*Als de nacht te eenzaam is geweest
en de weg te lang
en je denkt dat liefde alleen
voor de gelukkige en de sterke is
Onthoud gewoon dat in de winter diep onder de sneeuw
het zaad ligt
dat met de liefde van de zon
in de lente
een roos wordt*

(3) Jouw dood

In de negentiende eeuw – met het ontstaan van het moderne kerngezin – worden de familiebanden steeds belangrijker. De obsessie met de ‘eigen’ dood verschuift naar die van de dood ‘van de ander’. De dood wordt nu gedefinieerd als een bijna ondraaglijk afscheid van een geliefde, de dood wordt ervaren als een radicale breuk. Tegelijkertijd leeft de hoop op een weerzien voorbij de grenzen van de dood. Sterven betekent dan ook een hereniging met een verloren geliefde. Om de radicale breuk te verzachten ontstaat er in de negentiende eeuw een ware begraafplaatscultus: begraafplaatsen worden parken waar de levenden de doden kunnen bezoeken en zo de band kunnen onderhouden. In deze periode zien we ook de opkomst van rouw-

sieraden en haarmonumenten als middelen om iets van de overledene te bewaren.

De muziek die past bij deze houding ten opzichte van de dood is de ontroerende song *Dat ik je mis* (2015) van singer-songwriter Maaïke Ouboter. Hierin klinkt de ondraaglijkheid van het loslaten door.

*Ik moet nu alleen
En houd me vast als het nodig is
In gedachten en ik zoek je
in alles om me heen
maar al denk ik soms
dat het zo beter is
Kan ik het niet helpen
Dat ik je soms mis*

(4) De verboden dood

In de twintigste eeuw doet zich een volgende, radicale breuk voor. De dood wordt steeds meer uit de samenleving verdrongen. Sterven is niet langer onderdeel van het leven, maar een falen van de medische wetenschap. Sterven is een gezondheidsprobleem. Als iemand sterft roepen we niet de priester erbij, maar de dokter. Lag voorheen het accent op het zielenheil van de stervende en de overledene, nu gaat de aandacht uit naar het lichaam: dat moet genezen worden, tenzij de ‘ziekte’ een onomkeerbaar proces is.⁴ Tegelijkertijd vindt er een proces van secularisering en onttraditionalisering plaats. Rituelen rond de dood zijn niet vanzelfsprekend meer en de grote verhalen die de dood enigszins in een

zinnig kader plaatsten, hebben aan kracht ingeboet. We weten ons geen raad meer met de dood en verdringen haar uit ons leven. Het crematorium uit de jaren zeventig is hiervan een typerende expressie: het is een nutsgebouw waarin we het liefst zo kort mogelijk vertoeven, een gebouw waarvan de functie aan de buitenkant niet af te lezen is.

Welke muziek past bij de verboden dood, de dood als taboe? *Treur niet* (2016) van Diggy Dex, *Imagine there's no heaven* (1971) van John Lennon? Of *De Vier Jaargetijden* (1723) van Antonio Vivaldi, zorgeloze muziek die de emotie van het moment lijkt te neutraliseren.

Omgang met de dood in de 21e eeuw

Arès publiceerde zijn boeken in de jaren zeventig van de 20e eeuw. Inmiddels zijn we ruim veertig jaar verder. Sinds eind jaren negentig zien we een kentering in de rituele omgang met de dood: de zakelijk aanpak van het dodenritueel heeft plaats gemaakt voor de persoonlijke uitvaart, de uitvaart mag ook weer tijd kosten, het aantal muziekstukken is uitgebreid van de standaard drie naar acht, negen of meer. Hoe kunnen we de omgang met de dood in de 21^e eeuw typeren?

Sommigen zeggen dat we weer terug zijn bij de getemde dood van de middeleeuwen: de dood wordt weer beheersbaar gemaakt door nieuwe, vrije rituelen, mede dankzij de opkomst van het beroep van ritueelbegeleider.⁵ Ik betwijfel of deze analyse correct is, ik zie vooral de verschillen met de periode van de middeleeuwen. Zo zijn de rituelen in de 21^e eeuw veelal niet geënt op de christelijke traditie en zijn het stervensproces en de dood doorgaans niet publiek.

Tony Walter betoogt dat op sociaal vlak het taboe op de dood inderdaad doorbroken is, maar op individueel vlak niet.⁶ Dit wordt bevestigd door de *Death Awareness Movement*⁷ en het promoten van een levenstestament door Yarden, tekenen die erop wijzen dat het gesprek over *mijn* dood nog niet vanzelfsprekend is. Michael Jacobsen spreekt van een nieuwe, vijfde fase die hij aanduidt als de ‘spectaculaire dood’.⁸ De dood wordt een spektakel, of een event zoals mijn collega Paul Post stelde op het DELA congres in september 2017:⁹ we worden, onder

meer door de dodenrituelen die we in de media te zien krijgen en door toenemende commercialisering, ertoe aangezet groots uit te pakken: dodenrituelen mogen op bijzondere locaties plaatsvinden, met live muziek, toespraken, champagne en luxe hapjes bij de receptie.

Ik weet niet wie er gelijk heeft, maar één ding is zeker: muziek speelt een belangrijke, zo niet dominante rol bij de dodenrituelen in de 21e eeuw.

Noten

¹ Douglas J. Davies and Hannah Rumble, *Natural Burial. Traditional-Secular Spiritualities and Funeral Innovation* (London: Continuum, 2012), 13-14.

² Robert Hertz, *Death and the Right Hand* (London: Cohen & West, 1960).

³ Philippe Ariès, *The Hour of Our Death*, trans. Helen Weaver (New York: Knopf, 1981), 5-19.

⁴ Wim Weren, *Dood, en dan? Stemmen uit de Bijbel, echo's in onze cultuur* (Zoetermeer; Kapellen: Meinema; Pelckmans, 2010), 19-20.

⁵ Mirjam de Baar, zie http://www.rug.nl/news-and-events/people-perspectives/opinie/2010/opinie36_2010.

⁶ Tony Walter, ‘Modern Death: Taboo or Not Taboo?’, *Sociology* 25, no. 2 (1991).

⁷ *Handbook of Death and Dying*, chapter 6. Zie <http://sk.sagepub.com/reference/death/n6.xml>. Geraadpleegd op 12 juni 2018.

⁸ Michael Jacobsen, ‘“Spectacular Death” — Proposing a New Fifth Phase to Philippe Ariès’s Admirable History of Death,’ *Humanities* 5, no. 2 (2016).

⁹ Funeraire Academie Teksten I: Paul Post, ‘Goede wijn behoeft een glas! Over actuele rituele competentie.’ Zie: https://www.totzover.nl/media/filer_public/42/e8/42e88656-4bc2-4dbb-94b8-cb03c574643b/funeraire_academie_tekst_1_paul_post_2018.pdf. Geraadpleegd op 12 juni 2018.

Over de auteur

Martin J.M. Hoondert (1967) is universitair hoofddocent ‘Muziek, Religie & Ritueel’ aan de Universiteit van Tilburg. In zijn onderzoek houdt hij zich bezig met muziek en de dood: het moderne Requiem als verklanking van visies op de dood, Requiemconcerten, muzikale repertoires bij uitvaartrituelen, muziek en rouw, muziek en troost. Daarnaast richt zijn onderzoek zich op rituelen en (muzikale) monumenten in de context van herdenkingen, met name herdenkingen van oorlogen en genocide.
e-mail: m.j.m.hoondert@tilburguniversity.edu

U vraagt, wij draaien?

Hoe popmuziek een plek kreeg in de uitvaarthitlijsten

Popmuziek roept associaties op met seks, drugs en rock-'n-roll. Het lijkt daarom een onwaarschijnlijke combinatie met uitvaarten. Toch zal ik in mijn lezing laten zien dat er veel connecties zijn tussen popmuziek, de dood en uitvaartrituelen. Net als de rebelse jongeren van de jaren '50 en '60 is ook de popmuziek zelf volwassen geworden. Popmuziek is tegenwoordig een vanzelfsprekend onderdeel van ons alledaags leven en de identiteit van veel mensen. Dit genre kan dan ook een belangrijke rol spelen bij uitvaarten, de omgang met rouw en zelfs in het verminderen van de angst voor de dood. Ter inleiding op die rollen zal ik eerst de ontwikkeling van de popmuziek schetsen en bespreken hoe popmuzikanten de dood hebben gethematiseerd.

Inleiding: de popmuziek wordt volwassen

Popmuziek is nauw verbonden met de opkomst van de jeugdcultuur. Voor jongeren waren de nieuwe muziekgenres die eind jaren '50 Nederland bereikten een middel om zich af te zetten tegen de gevestigde orde. In plaats van in de huiskamer te luisteren naar de muziek van hun ouders stemden jongeren in hun eigen kamer de transistorradio af op de nieuwe popzenders.¹ Dit is een ontwikkeling die symbolisch is voor de vrijheden die zij in die tijd verwierven. Muziek gaf jongeren in de jaren '60 een eigen identiteit.

Tegenwoordig is popmuziek allang niet meer alleen van de jeugd. Dat blijkt wel uit het feit dat ouders en kinderen nu samen naar de rocksterren 'van toen' gaan. Bij concerten van bijvoorbeeld Bob Dylan en The Rolling Stones zie je verschillende generaties samen genieten. Steeds meer oudere leeftijdsgroepen weten hun weg naar poppodia en festivals te vinden.² Terwijl opa en oma op de kinderen passen, kunnen de ouders prima naar Pinkpop. Of opa en oma gaan zelf, dat kan natuurlijk ook.

Nu de popmuziek een volwassen leeftijd heeft bereikt, volgt onvermijdelijk de confron-

tatie met de dood. Steeds meer binnenlandse en buitenlandse sterren ontvallen ons. Om maar een paar pophelden te noemen die in het laatste decennium zijn overleden: David Bowie, Harry Muskee (Cuby + Blizzards), Amy Winehouse, Prince, Lemmy (Motörhead) en Michael Jackson.

De collectieve rouw bij de dood van bekende musici toont postuum hoeveel ze betekenen voor hun fans. In Nederland heeft het afscheid van André Hazes een grote indruk gemaakt op veel mensen. In mijn onderzoek naar popmuziekerfgoed was ik onder meer geïnteresseerd in de meest gedenkwaardige moment uit de Nederlandse popgeschiedenis. Als ik mensen daar naar vroeg kwamen ze vaak bij de uitvaart van Hazes uit. In 2004 verzamelden 50.000 mensen zich in de Amsterdam Arena om afscheid te nemen van de volkszanger. Een grootse herdenking die live werd uitgezonden op de televisie. Rond de middenstip waar de kist stond was een plechtige sfeer, terwijl op andere plekken in het stadion werd geproost op het leven van Hazes.³

Ook bij het overlijden van andere artiesten zien we indrukwekkende rituelen. Voor Prince

en David Bowie werden bijvoorbeeld herdenkingsconcerten gehouden waarbij collega-muzikanten hun composities speelden. Veelal verschijnt er in de geboorteplaats van de overleden muzikant eerst een bloemenzee en later een standbeeld ter nagedachtenis. In Nederland zijn er onder meer zulke monumenten voor Herman Brood in Zwolle, André Hazes in De Pijp en Harry Muskee in Grollo.

Volgens de rock-'n-roll mythe overlijden popmusici overigens doorgaans vaak niet aan ouderdom, maar spelen drank en drugs ook een belangrijke rol. Bij de uitvaart van André Hazes zag begrafenisonderneming Tap zich genoodzaakt in een persbericht aan te geven dat zij de opdracht kregen vanwege hun kwaliteit, niet omdat de naam zo goed aansloot bij Hazes' leefstijl.⁴

De popmuziek mag dan volwassen zijn geworden, de seks, drugs en rock-'n-roll zijn nog

niet verdwenen. Een triest gevolg daarvan is dat veel artiesten al op jonge leeftijd zijn overleden. Daarbij is er ook het curieuze fenomeen in de popgeschiedenis dat een groot aantal artiesten op de leeftijd van 27 jaar is gestorven.⁵ De onlangs uitgekomen documentaire *27: Gone too soon* laat zien dat creativiteit en een zelfdestrucatieve levenshouding helaas vaak samen gaan. Jimmy Hendrix (verstikking), Janis Joplin (overdosis), Kurt Cobain (zelfmoord) en Amy Winehouse (alcoholvergiftiging) zijn bijvoorbeeld allen op dezelfde leeftijd overleden. Op de Wikipedia-pagina van de 'club van 27' -zo heet dit gezelschap- wordt netjes een lijstje bijgehouden.⁶ Hier lezen we dat, op het moment van schrijven, de Amerikaanse rapper Fredo Santana de laatste is die dit tragische lot overkwam. Op 19 januari 2018 overleed hij aan leverfalen.

De dood in de popmuziek

Het thema van de dood is ook nadrukkelijk terug te vinden in de popmuziek zelf.⁷ Met name in het genre Metal is deze thematiek alomtegenwoordig. Voorbeelden zijn bandnamen als *Death* en *Slayer* en liedjes als *Highway to Hell* en *Die Young*. Op de 6e plek in de Dela uitvaartmuziek Top 50 staat zelfs een metalband, namelijk Metallica met *Nothing Else Matters*. Ook in hun werk is de dood duidelijk aanwezig, bijvoorbeeld in het album *Death Magnetic* uit 2008. Voor zanger James Hetfield was deze titel een hommage aan reeds overleden muzikanten en een reflectie op de verschillende wijzen waarop mensen omgaan met de dood.⁸ Voor sommige mensen trekt de dood aan als een magneet, terwijl anderen het afstoten omdat de angst overheerst.⁹

Sommige genres richten zich zelfs exclusief op de dood. De songteksten van *teenage tragedy songs* (ook wel bekend als *teenage coffins songs*) uit de jaren '50 en '60 gaan bijvoorbeeld specifiek over de vroege dood van tieners.¹⁰ Een subgenre hiervan is de *car crash song*, over auto-ongelukken. Ten slotte zijn er nog de *Murder Ballads*, die de aanloop naar een moord bezingen. Het is een muziektraditie die al eeuwen teruggaat en zich voortzet in de popmuziek.

De wijze waarop muzikanten de dood thematiseren roept vaak weerstand op in de maatschappij.¹¹ Bij shockerende teksten volgen vanuit kerken en ouderorganisaties nogal eens kritische geluiden. Een voorbeeld dicht bij huis is het nummer *Kind van de Duivel* van rapper Jebroer. In 2017 zorgde het nummer voor veel ophef door onder andere de volgende tekst:

*Ik hoef geen speech
Ik hoef geen bloemen
Gooi drank en drugs over mijn kist
Alles wat ik wou in het leven was dit
Fack it*

Verschillende dominees en jeugdouderlingen riepen ouders op met hun kinderen in gesprek te gaan over de tekst.¹² Op de website van Jong Protestant, een christelijke jongerenwebsite, verschenen dan ook aanbevelingen voor een geloofsgesprek.¹³ Is het eigenlijk mogelijk om een kind van de duivel zijn, is een vraag die de website bijvoorbeeld stelt. En een andere suggestie voor het geloofsgesprek: waarin verschilt deze song van *Treur Nief?* Die laatste is, zoals de website het noemt, de 'begravenishit' van weer een andere rapper, Diggy Dex. In dat nummer zingt Diggy Dex:

*En als de klok luidt,
bouw dan een mooi feest voor mij
Zo eentje, die door gaat,
door gaat voor altijd
Mocht ik heen gaan, ergens,
treur dan niet om mij
Maar proost op het leven,
en treur niet om mij*

Bij een hedonistische levenshouding wordt de uitvaart een plek om het leven te vieren in plaats van te treuren om de dood.

Popmuziek en de omgang met de dood

De genoemde voorbeelden uit de metal en hip-hop roepen de vraag op wat voor muziekliefhebbers zelf de betekenis van popmuziek is in de omgang met de dood. Om dit toe te lichten zal ik eerst ingaan op de rol van muziek bij het gevoel van sterfelijkheid, daarna bespreek ik muziek als onderdeel van uitvaarten en ten slotte leg ik uit hoe popmuziek kan helpen bij de omgang met rouw.

Voor het eerste onderwerp, het gebruik van muziek om de dood een plek te geven, is opnieuw metalmuziek een interessant voorbeeld. Uit sociaalpsychologische experimenten blijkt dat dit genre voor de fans helpt om hun angst voor de dood te verminderen. Ik noemde net al het album *Death Magnetic* van Metallica, wat voor zanger James Hetfield begon als een hommage aan overleden muzikanten en staat voor de wijze waarop de dood zowel aantrekt als afstoot. De sociaalpsychologen Julia Kneer en Diana Rieger leggen uit dat dit eigenlijk een goede samenvatting is van de zogenoemde *Terror Management Theory*.¹⁴ Deze theorie stelt dat het bewustzijn van sterfelijkheid zorgt voor angst voor de dood en daaropvolgend cognitieve processen om de dood een plek geven. Twee belangrijke factoren bij het verminderen van die angst zijn het culturele wereldbeeld en zelfwaardering. Het culturele wereldbeeld is een visie op het leven die ervoor zorgt dat mensen zich onderdeel voelen van een groter geheel dat ook na hun dood zal voortbestaan. Mensen kunnen hun zelfwaardering versterken door zich te identificeren met een dergelijk wereldbeeld. De onderzoekers Kneer en Rieger tonen aan dat metalmuziek voorziet in een cultureel wereldbeeld dat helpt in de omgang met de angst voor de dood. Dit komt doordat metal samengaat

met een duidelijke collectieve identiteit die tot uitdrukking komt in onder meer de levenshouding, opvattingen en kleding. Bij een subcultuur horen versterkt dus het gevoel van identiteit en een betekenisvol leven. Dit sluit aan bij eerdere studies waaruit bleek dat culturele goederen als films de angst voor de dood verminderen zodra hun inhoud betrekking heeft op de zin van het leven. Met andere woorden, muziek en film kunnen helpen om onze plek in de wereld te begrijpen.

Ten tweede wil ik bespreken hoe popmuziek een weg heeft gevonden naar uitvaartceremonies. Zoals ik al aangaf was voor de generatie van de jaren '60 popmuziek een uitdrukking van individuele vrijheid en identiteit, dus ook bij uitvaarten mag er dan best iets te kiezen zijn qua muziek. In de woorden van het bekende radioprogramma van Veronica: 'U vraagt ,wij draaien' geldt ook steeds meer in de uitvaartbranche.

Illustratief voor de wijze waarop de popmuziek de wereld van de uitvaart binnendrong is het fenomeen van de uitvaarthitlijsten. Hitlijsten behoren namelijk tot de essentie van de popmuziek als een commercieel genre. Bij hitlijsten is populariteit het belangrijkste kwaliteitscriterium; de nummer

één is simpelweg het vaakst over de toonbank gegaan.¹⁵ Overigens was bij Radio Veronica, die deze muziekrankschikking in Nederland introduceerde, die hitlijst niet altijd even betrouwbaar. Om bands een beetje op weg te helpen werd hun nummer nog wel eens een plekje gegund in de Top 40.¹⁶ Ik hoop dat men bij het samenstellen van de Uitvaart Top 50 meer integer te werk gaat. Wie weet hoe Mieke Telkamp aan haar hitnotering met *Waarheen, Waarvoor* is gekomen!

*Mensen ontlenen steun aan muziek
omdat het emoties vat die vaak moeilijk
in woorden zijn uit te drukken*

Uit de uitvaarthitlijsten blijkt dat de hedendaagse muziekrends steeds vaker doorklinken op uitvaarten. Dat is niet verwonderlijk als je nadenkt over hoe popmuziek met herinnering is verbonden. Popmuziek is herkenbaar -een popliedje moet een *hook* hebben- en heeft vaak een sterk emotioneel effect op de luisteraar. Het horen van een bekend liedje kan direct associaties oproepen met persoonlijke herinneringen. Uit onderzoek weten we dat vooral de muziek die mensen luisterden gedurende hun adolescentie een onuitwisbare indruk maakt.¹⁷ Het is tijd dat mensen hun identiteit vormen, waarbij muziek een belangrijke rol kan spelen. De smaak die je ontwikkelt rond je twintigste levensjaar blijft redelijk constant over een mensenleven. Zo wordt popmuziek onderdeel van het levensverhaal. Ieder persoon heeft zijn of haar eigen associaties met een liedje en daarnaast ook herinneringen die gedeeld worden met anderen. De muziek op een uitvaart roept zo herkenbaarheid en emoties op bij de aanwezigen en symboliseert daarnaast het levensverhaal van de overledene.

Ten derde kan popmuziek een belangrijke rol spelen bij rouwverwerking. Mensen ontnemen steun aan muziek omdat het emoties vat die vaak moeilijk in woorden zijn uit te drukken. Of muziek kan juist een uitlaatklep zijn die vervelende gebeurtenissen voor even doet vergeten. Uit muziekonderzoek blijkt dat mensen door middel van muziek hun gemoedstoestand kunnen reguleren.¹⁸ Door specifieke liedjes te kiezen wordt heel bewust een bepaalde stemming opgewekt.

Marco Borsato is een goed voorbeeld dat popmuziek ook een helende functie kan hebben. Zijn nummer *Afscheid Nemen Bestaat Niet* staat dan ook op de derde plek in de uitvaartmuziek Top 50 van Dela. In een onderzoek naar meet-and-greets met Marco Borsato, ontmoetingen tussen fans en hun idool, kwam naar voren dat deze veelal plaatsvinden met mensen die onlangs een naaste hebben verloren. De onderzoekers stellen dat het hervinden van levenskracht na een heftige gebeurtenis een centraal thema is in het oeuvre van Borsato. Over de rol van de meet-and-greet bij rouwverwerking schrijven zij:

Wanneer het dan ook nog eens mogelijk wordt om de zanger wiens stem op die donkere momenten zo belangrijk was, zelf te ontmoeten, kunnen fans daar een bijzondere kracht aan ontnemen. De fysieke aanraking van Borsato geeft hen het gevoel dat ze niet alleen zijn, maar dat de emoties die zij zelf hebben gevoeld maar vaak niet konden verwoorden of delen, nu wel hun plaats vinden – zich letterlijk materialiseren in een man van vlees en bloed.

Het citaat illustreert nogmaals de rol die muziek kan spelen bij de omgang met de dood. Hoe ver de Nederlandstalige pop van Marco Borsato en heavy metal dan ook uit elkaar liggen, deze muziekgenres kunnen vergelijkbare effecten hebben bij de afzonderlijke fangroepen.

Conclusies: werkt popmuziek verbindend bij uitvaarten?¹⁹

Popmuziek brengt mensen vaak dichter tot elkaar, maar het onderscheid tussen alle verschillende genres is ook een moeilijkheid van popmuziek bij uitvaarten. Popmuziek kan, in theorie, verbindend werken als het bij alle aanwezigen soortgelijke herinneringen of emoties oproept. Maar juist doordat mensen zich zo sterk identificeren met popmuziek werkt het ook onderscheidend. Als we over iemands muziksmak horen zijn we onbewust geneigd om deze persoon direct in een hokje te stoppen. Bij een fan van metal hebben we een ander beeld dan een liefhebber van Jazz. Elke subcultuur en

generatie heeft weer een ander muzikaal referentiekader. Nergens worden de grenzen van goede en slechte smaak zo strak getrokken als bij muziek.

Muzieksociologen wijzen er op dat in onze huidige samenleving muziksmak zowel iets heel persoonlijks is - een uitdrukking van individuele identiteit - als iets dat we toch ook graag delen met anderen in collectieve muzikale ervaringen.²⁰ Bij de uitvaart moet muziek idealiter dan ook enerzijds het levensverhaal van de overledene representeren en anderzijds zorgen voor een gemeenschappelijk gevoel bij de nabestaanden. Zoals musicoloog Martin Hoondert

aangaf in *Vakblad Uitvaart* is dit een spanningsveld tussen wat de overledene had gewild qua muziek en de verwachtingen van familie en overige aanwezigen.²¹ Hoondert noemt het voorbeeld van een uitvaart waar alleen operettemelodieën klonken omdat de overledene hier zo

van hield. Dat gold echter niet voor zijn kinderen. Een lastiger en kritischer publiek dan dat van een uitvaartplechtigheid is bijna niet denkbaar. De DJ van een uitvaart is niet te benijden. Voor wie toch wat hulp bij de keuze nodig heeft is er gelukkig nog de uitvaartmuziek top 50!

Noten

¹ Karin Bijsterveld en José van Dijck, *Sound Souvenirs: Audio Technologies, Memory and Cultural Practices* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009).

² Thomas van Dalen, Harmen van der Hoek en Frans Vreeke, *Het Grote Poppodium Onderzoek 2008. Analyse van de ontwikkelingen in de bedrijfsvoering van de Nederlandse poppodia* (Bussum/Amsterdam: Vreeke & Van Dalen, 2009); Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans, *Cultuurbewonderaars en Cultuurbeoefenaars. Trends in Cultuurparticipatie en Mediagebruik* (Den Haag: SCP, 2009).

³ Victor Schildkamp, “Hazes’ uitvaart in de Arena was één grote gok”, *Algemeen Dagblad*, 23 september, 2014.

⁴ Zie *Uitvaartenieuws* Week 40, 27 september t/m 3 oktober 2004, geraadpleegd op 17 april 2018, <https://www.uitvaartinformatie.nl/info/nieuws/archief2004/nieuws2004week40.htm>; “Persbericht”, *De Volkskrant*, Geraadpleegd op 17 april 2018, <https://www.volkskrant.nl/archief/persbericht~a721079/>.

⁵ Uit onderzoek blijkt dat hoewel muzikanten een grotere kans hebben om te overlijden tussen hun twintigste en veertigste levensjaar, er statistisch gezien geen grotere kans is om op 27-jarige leeftijd te sterven. Zie Martin Wolke, Arthur Allignol, Nicholas Graves & Adrian G. Barnett, ‘Is 27 really a dangerous age for famous musicians? Retrospective cohort study’, *British Medical Journal*, nr. 343 (2011).

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/27_Club (geraadpleegd op 17 april 2018).

⁷ Keith F. Durkin, ‘Death, Dying and the Dead in Popular Culture’, in *The Handbook of Death and Dying*, eds. Clifton D. Bryant and Deniss L. Peck (New York: Sage, 2003) 43-49.

⁸ “Hetfield: Trujillo has written more on new Metallica album than Newsted had in 14 years”, geraadpleegd op 17 april, 2017, <http://www.blabbermouth.net/news/hetfield-trujillo-has-written-more-on-new-metallica-album-than-newsted-had-in-14-years>.

⁹ Julia Kneer en Diana Rieger, ‘The memory remains: How heavy metal fans buffer against the fear of death’, *Psychology of Popular Media Culture* 5, nr. 3 (2016): 258-272.

¹⁰ Bruce L. Plopper & M. Ernest Ness, ‘Death as portrayed to adolescents through top 40 rock and roll music. *Adolescence*’, nr. 28 (1993): 793-807. B. Lee Cooper, ‘Dead Good: Eternal Classics from the Grim Reaper’s Jukebox / Grooving with the Grim Reaper: Songs of Death, Tragedy, and Misfortune, 1954-1962 / Dead! The Grim Reaper’s Greatest Hits / Still Dead! The Grim Reaper’s Jukebox’, *Popular Music and Society* 38, nr. 4 (2015): 539-542.

¹¹ Keith F. Durkin, ‘Death, Dying and the Dead in Popular Culture’, in *The Handbook of Death and Dying*, eds. Clifton D. Bryant and Deniss L. Peck (New York: Sage, 2003) 43-49.

¹² Annemieke van Put, “Kind van de duivel: verbieden, bespreken of niet zo moeilijk doen?”, *NOS*, 12 juni, 2017.

¹³ ‘Geloofsgesprek over lied ‘Kind van de duivel’’, *Jong Protestant*, geraadpleegd op 17 april, 2018, <https://jop.nl/werkvormen/geloofsgesprek-over-lied-kind-van-de-duivel>.

¹⁴ Julia Kneer en Diana Rieger, ‘The memory remains: How heavy metal fans buffer against the fear of death’, *Psychology of Popular Media Culture* 5, nr. 3 (2016): 258-272.

¹⁵ Simon Frith, ‘What is good music?’, *Canadian University Music Review* 10, nr. 2 (1990): 92-102.

¹⁶ Auke Kok, *Dit was Veronica: Geschiedenis van een piraat* (Amsterdam: Thomas Rap, 2008), p. 30.

¹⁷ Morris B. Holbrook & Robert M. Schindler, ‘Some exploratory findings on the development of musical tastes’, *The Journal of Consumer Research* 16, nr. 1 (1989): 119-124.

¹⁸ Tia DeNora, ‘Music as a technology of the self’, *Poetics* 27 nr. 1 (1999): 31-56.

¹⁹ Tijdens de lezing introduceerde ik de conclusies met een fragment uit de korte film *Thunder Road* van Jim Cummings: <https://vimeo.com/174957219>.

²⁰ David Hesmondhalgh, *Why Music Matters* (Oxford: Blackwell, 2013); Simon Frith, 'Live music matters', *Scottish Music Review* 1, nr. 1 (2007): 1-17.

²¹ Alexandra Sweers, 'De muziek is er ook voor nabestaanden', *Vakblad Uitvaart*, september 2017.

Over de auteur

Arno van der Hoeven (1985) studeerde Communicatiewetenschap (Radboud Universiteit Nijmegen) en Sociologie (Universiteit Antwerpen). Hij promoveerde op een proefschrift over popmuziekerfgoed aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, waar hij thans universitair docent is. Arno geeft onderwijs over mediatheorie en doet onderzoek naar cultuur en erfgoed in steden.
e-mail: vanderhoeven@eshc.eur.nl

De functie van muziek bij uitvaarten: voor(bij) het persoonlijke¹

‘Time to say goodbye’, ‘Mag ik dan bij jou’, ‘Ave Maria’, ‘Afscheid nemen bestaat niet’, ‘Et les oiseaux chantaient’: het zijn zomaar enkele voorbeelden van muziekstukken die momenteel veel klinken bij uitvaarten. In dit paper zal ik, gebaseerd op mijn promotieonderzoek naar muziek bij uitvaarten, toelichten hoe muziek bij uitvaarten functioneert. Ik richt me daarbij vooral op één van die functies, namelijk het personaliseren van de uitvaart. Daarmee zeg ik niet dat *alle* muziek de uitvaart ‘persoonlijker’ maakt. Muziek kan immers ook heel andere functies hebben. Denk hierbij aan de rituele functie van muziek of aan het reguleren van emoties. In dit artikel wil ik echter dieper ingaan op de ‘persoonlijke muziek’ in de uitvaart.

Muziek in de persoonlijke uitvaart

De uitvaart van nu heeft het karakter van een ‘persoonlijke uitvaart’. In de persoonlijke uitvaart worden herinneringen aan het leven van de overledene opgeroepen. De Britse thanatoloog Douglas Davies omschrijft de persoonlijke uitvaart als volgt: “We gebruiken woorden die het leven van de overledene oproepen om de dood niet het laatste woord te laten hebben.”² Hij heeft het dan ook over *funerals against death*, ‘uitvaarten tegen de dood’. Nabestaanden houden de herinnering aan hun dierbare levend en zetten de relatie die ze hadden met de overledene voort, zij het op een andere manier.³

Meestal geven nabestaanden zelf vorm aan het uitvaartritueel: zij zijn degenen die bepalen wie er spreken, welke foto’s er worden getoond, welke attributen er rond de kist staan en welke muziek er klinkt. Die muziekkeuze is vrijwel volledig vrij. Vaak wordt er muziek gekozen die de overledene mooi vond, of die op een andere manier aan de overledene doet denken. De ‘persoonlijke muziek’ in de uitvaart is muziek die herinneringen aan het leven van de overledene oproept.

Muziek is dus niet (altijd) zomaar een ‘standaardonderdeel’ van de uitvaart, maar één van de elementen die de uitvaart tot een persoonlijke uitvaart maakt.

Persoonlijk, maar niet uniek?

Ik wil wel eerst een kanttekening maken bij dat persoonlijke aspect van de ‘persoonlijke uitvaart’ en de bijbehorende ‘persoonlijke muziek’. Dat het persoonlijke belangrijk is in een groot deel van Nederlandse uitvaartcultuur zien we ook terug in het bestaan van het keurmerk ‘persoonlijke uitvaart’ en in advertenties

en andere PR-middelen van uitvaartondernemers. Een andere bekende slogan is: ‘Iedere uitvaart uniek’. Het valt me op dat die twee, de ‘persoonlijke uitvaart’ en ‘unieke uitvaart’, gemakkelijk in één adem worden genoemd. Daar wil ik toch een kritische kanttekening bij plaatsen.

Hoe uniek zijn we nou eigenlijk in de keuzes die we maken omtrent muziek die we tijdens de uitvaart willen laten horen? Een uitvaart is uniek in die zin dat er geen twee uitvaarten exact hetzelfde zijn: er is altijd een andere overledene, er zijn andere woorden, andere mensen, etc. Maar in de keuzes die we maken in de voorbereiding en uitvoering van de uitvaart worden we wel beïnvloed door andere, externe factoren. We kunnen hierbij bijvoorbeeld denken aan (bewust of onbewust) copy-paste gedrag: de familie heeft het muziekstuk gehoord op een andere uitvaart of wil dat bij de uitvaart van opa dezelfde muziek klinkt als bij de uitvaart van oma. Maar we worden ook, en steeds meer, beïnvloed door de digitale en online cultuur. Denk

maar aan hoe services als Spotify en YouTube muziek aanbevelen zonder dat we zélf een hele muziekbibliotheek hoeven door te ploeteren. Al die externe factoren zijn van invloed op onze muziekkeuzes en de betekenis die we daar aan toekennen. Dat maakt de betekenis die we aan ‘persoonlijke muziek’ toekennen niet minder persoonlijk, maar laat wel duidelijk zien dat we dat ‘persoonlijke’ niet *volledig* zelf in de hand hebben. Hoe persoonlijk en dierbaar de betekenis die wordt toegekend aan een muziekstuk ook kan zijn, het betekent niet dat het *uniek* is dat er een persoonlijke betekenis aan dat muziekstuk wordt toegekend.

Muzikaal erbetoon

Terug naar de persoonlijke muziek in de uitvaart. Tijdens een uitvaart luisteren de aanwezigen naar de lievelingsmuziek van de overledene, of naar muziek die (de naaste familieleden) doet denken aan de overledene. In het dagelijks leven komt het weinig voor dat er in alle rust wordt geluisterd naar een muziekstuk dat iemand anders heeft uitgekozen. Muziek is meestal achtergrondmuziek bij andere activiteiten en sluit veelal aan bij de muzikale voorkeur van de luisteraar. Wanneer iemand zich in een ruimte begeeft waar muziek klinkt waar hij/zij niet naar wil luisteren, dan bieden oordopjes en mobiele telefoons of andere muziekdragers de mogelijkheid om een eigen muzikale ruimte te creëren waarin muziek van de eigen voorkeur klinkt.

Hoe anders is dat bij uitvaarten! Ongeacht de eigen muzikale voorkeuren van de aanwezigen, luistert iedereen naar muziek die de overledene mooi vond of die nabestaanden hebben uitgekozen. Voor het moment van de uitvaart doen de muzikale voorkeuren van de verschillende aanwezigen er niet toe. Neem bijvoorbeeld een uitvaart waarbij alle aanwezigen luisterden naar opera. Het is zeer onwaarschijnlijk dat alle aanwezigen van opera hielden. Maar dat maakte niet uit! Iedereen luisterde naar opera, omdat de overledene daar van hield. Op die manier brachten de aanwezigen als het ware een ode, een muzikaal erbetoon (*musical eulogy*) aan de overledene. Die operamuziek personaliseerde

de uitvaart: door nu naar operamuziek te luisteren komt de herinnering aan opa naar boven en is de uitvaart een beetje ‘in opa’s stijl’.

Muziek kan dus, net als foto’s, de uitvaart persoonlijker te maken. Toch is er een groot verschil tussen muziek en foto’s. Bij foto’s is meteen duidelijk: dat was opa. Zeker bij foto’s van de afgelopen jaren zal hij herkenbaar zijn. Op foto’s uit zijn jeugd zal hij wellicht wat lastiger te herkennen zijn, maar iedereen weet dat het foto’s uit het leven van opa zijn. Bij muziek is dat anders. Niet iedereen weet bijvoorbeeld naar welke muziek opa graag luisterde. De kinderen kunnen muziek hebben gekozen waarvan ze weten dat hun vader er veel naar luisterde, maar wist die oud-collega die aan de andere kant van het land woonde dat ook?

Tip: Vertel waarom muziek belangrijk is voor de familie.

Stelt u zich eens voor: bij een uitvaart klinkt tussen twee toespraken het muziekstuk ‘Breng me naar het water’ van Marco Borsato. ‘Breng me naar het water’ wordt vaker gespeeld op uitvaarten. Aanwezigen zouden het kunnen ervaren als een stukje muziek ter afwisseling van de toespraken. Maar dat was niet waarom de familie het gekozen had! Zij hadden het lied gekozen omdat moeder dit lied altijd afspeelde wanneer het gezin op vakantie was aan de

Moezel, en omdat het gezin voornemens is de as daar uit te strooien: ze brengen moeder naar het water. Als de aanwezigen bij de uitvaart dat hadden geweten, was ‘Breng me naar het water’ ineens veel méér dan een muziekstuk ter afwisseling. Het zou een ode aan de overledene zijn geweest, een muzikaal eerbetoon.

Een familie kan de muziek hebben uitgekozen met de *intentie* om herinneringen op te roepen, maar gebeurt dit ook daadwerkelijk in de uitvaart? De *intentie* hoeft niet gelijk te staan aan de *functie* van muziek in de uitvaart. De

functie van uitvaartmuziek, hoe muziek *daadwerkelijk* functioneert binnen de uitvaart, kan niet volledig vooraf bepaald worden. Maar het kan wel een klein beetje gestuurd worden, door bijvoorbeeld iets te zeggen over de intentie waarmee de muziek is gekozen. Wanneer muziek een belangrijke rol speelt in het personaliseren van de uitvaart, kan er communicatie nodig zijn over de intentie waarmee de muziek is gekozen om de muziek ook daadwerkelijk (en voor iedereen) als een personaliserend element te laten functioneren.

Persoonlijke muziek samen met persoonlijke beelden

Naast een ingelijste foto op de kist, zien we tegenwoordig steeds vaker digitale foto's tijdens uitvaarten. Vaak tonen de foto's momenten uit het leven van de overledene: een verjaardag, een vakantie, of lekker in het zonnetje in de tuin. Net als de ‘persoonlijke muziek’ is dit beeldmateriaal een manier om de uitvaart te personaliseren: de beelden roepen het leven van de overledene op.

Het gebeurt regelmatig dat deze twee personaliserende elementen worden samengevoegd: er worden foto's van de overledene getoond terwijl naar ‘persoonlijke muziek’ wordt geluisterd, bijvoorbeeld het favoriete muziekstuk van de overledene. Hoewel beelden en muziek elkaar kunnen versterken, gebeurt het bij uitvaarten vaak dat beelden de muziek naar de achtergrond duwen. De muziek fungeert dan niet

meer als ‘persoonlijke muziek’, maar fungeert als achtergrondmuziek: mensen reageren op de foto's, niet op de muziek. Foto's kunnen dus de aandacht van de muziek afleiden. Als een bepaald muziekstuk dus heel belangrijk is, kan het beter zijn om er voor te zorgen dat mensen ook echt naar de muziek luisteren en niet worden ‘afgeleid’ door foto's. Dit betekent overigens niet dat beeld en muziek *nooit* goed samengaan. De praktijk wijst echter uit dat beeld en muziek vaak niet *optimaal* samengaan.

*Tip: Is een muziekstuk erg belangrijk?
Laat dan geen foto's zien tijdens de
muziek*

Songteksten

Het komt regelmatig voor dat een uitvaartleider aan tafel zit bij een familie die tijdens de uitvaart graag zou willen luisteren naar een lied waarvan de songtekst in de ogen van de uitvaartleider eigenlijk *nét* niet, of zelfs helemaal niet, bij de uitvaart past. Dit kan de uitvaartleider in een lastige situatie brengen: zal hij/zij de geëmotioneerde familie erop wijzen dat het misschien wel een mooi liedje is, maar dat die songtekst niet zo passend is? Zoals bijvoorbeeld bij het liedje ‘Geen kind meer’ van Karin Bloemen: had de overledene echt zo'n scherpe tong en bokkenpruik, was ze echt zo'n zure schooljuffrouw, en is dit liedje een manier

om dat, zonder het zelf uit te spreken, toch te benoemen? Of zou de dochter dit liedje alleen maar hebben uitgekozen omdat ze nu ‘Geen kind meer’ is?

Enige tijd geleden was ik bij een uitvaartplechtigheid waar een kleindochter van de overledene vertelde waarom ze van oma hield. Direct daarna luisterden we naar ‘Ik heb je lief’ van Paul de Leeuw. Vanuit het ik-perspectief zingt Paul de Leeuw: “Ik heb je lief, m'n hele leven, 't is veel meer dan 'houden van', 't is alsof je in m'n bloed zit, ik zonder jou niet leven kan.” Het liedje lijkt een verlengstuk te zijn van wat de kleindochter net heeft gesproken. Maar Paul de

Leeuw zingt verder: “Jouw mooie ogen doen me smelten, ’t zet me zo in vuur en vlam, ik voel het enkel bij jouw aanblik, ik krijg het ook van Rotterdam.” De songtekst is hier ongetwijfeld niet meer volledig correct: het is zeer onwaarschijnlijk dat de ogen van oma de kleindochter hetzelfde gevoel geven als Rotterdam.

Bij een groot deel van de muziek die bij uitvaarten klinkt, gaat het niet om de hele songtekst, maar om slechts een klein stukje. Dat kleine stukje songtekst functioneert als een verlengstuk van wat daarvoor al is gezegd. ‘Ik heb je lief’ van Paul de Leeuw was een muzikale verklanking van de woorden die de kleindochter daarvoor al had uitgesproken. Het gaat dan echter om dat refreintje “Ik heb je lief”, en niet om de details zoals die door Paul de Leeuw worden ingevuld.

Er klinkt veel muziek bij uitvaarten waarbij het niet om de (gehele) songtekst gaat. Een korte toelichting waarom de muziek gekozen is, maakt – impliciet of expliciet – duidelijk dat het niet om de tekst gaat, maar (bijvoorbeeld) om de herinneringen die er aan vast zitten. Voor de familie is het duidelijk dat de muziek gekozen is omdat het bij de familie herinneringen oproept.

Maar dat is het niet voor een oud-collega die ook bij de uitvaart is. Als die oud-collega dan naar de songtekst gaat luisteren terwijl deze helemaal niet relevant is, kan de songtekst (ongewenste/onbedoelde) vragen oproepen. Een korte toelichting op de muziekkeuze kan al heel veel verduidelijken en kan de songtekst, indien nodig, naar de achtergrond duwen.

Nu wil ik niet de indruk wekken dat bij ieder muziekstuk moet worden benoemd waarom het stuk is gekozen. Echter, wanneer de tekst van een muziekstuk ongewenste vragen kan oproepen, kan het goed zijn om kort iets te zeggen over de keuze van het muziekstuk. Dan is muziek voor die verre vriend die ook bij de uitvaart aanwezig is niet zomaar een liedje tussendoor met een songtekst die allerlei rare vragen oproept, maar wordt die muziek voor alle aanwezigen onderdeel van een *persoonlijke* uitvaart.

*Tip: Geef een publieke toelichting
wanneer de tekst van een muziekstuk
vragen oproept*

Muziek en emotie

In het voorgaande ben ik ingegaan op enkele aspecten van het personaliseren van uitvaarten door middel van muziek. Dit op muzikale wijze personaliseren van een uitvaart kent echter wel grenzen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar in uitvaarten waarbij het vrolijke, opgewekte karakter van de overledene ook hoorbaar wordt gemaakt in zijn of haar muzikale voorkeur voor ‘feestmuziek’. Naast dat deze vrolijke muziek de uitvaart personaliseert, draagt het opgewekte karakter van de muziek ook bij aan de veelvoorkomende wens van de nabestaanden om de uitvaart niet ‘te zwaar’ te laten zijn: nabestaanden willen het leven van de overledene vieren.

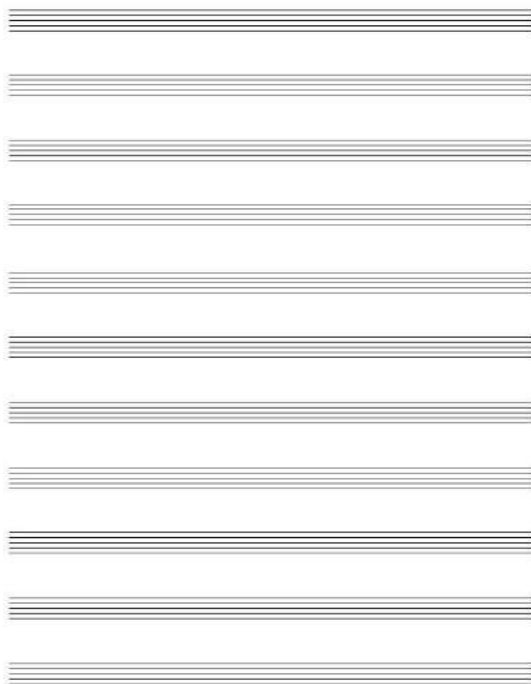
Veelal is er aan het eind van de plechtigheid, zeker wanneer deze plaats vindt in een crematorium of wanneer niet iedereen meegaat naar de begraafplaats, gelegenheid om langs de kist te lopen en een laatste groet te brengen. Dit is vaak een emotioneel moment dat wordt ingeleid

door enkele woorden of een gedicht. Hierdoor ontstaat een sfeer die voorbereidt op het moment van definitief afscheid nemen. Wanneer mensen vervolgens langs de kist lopen, klinkt er vrijwel altijd muziek. Wanneer die muziek ook ‘persoonlijke’ feestmuziek is, kan deze vrolijke muziek conflicteren met de emoties die op dat moment door de aanwezigen worden ervaren. Aan de ene kant is er de vrolijke muziek waar de overledene zo van hield en waarmee men de uitvaart ‘persoonlijker’ en minder zwaar wil laten zijn; aan de andere kant zijn er de tranen, het verdriet en het beladen moment van afscheid nemen. Die vrolijke, persoonlijke muziek zorgt er niet voor dat een uitvaart of een specifiek moment tijdens de uitvaart ook echt vrolijk of minder zwaar wordt. Muziek kan wél helpen bij het omgaan met dat verlies. Het moet dan echter wel op het juiste moment worden gepland en – indien nodig – op de juiste manier worden aangekondigd.

Tot slot

Ik sluit af met het beeld van een leeg muziekpapier. Na een overlijden is het muziekpapier van de uitvaart leeg. De familie kiest de muziek, inclusief toonsoort, maatsoort, mollen,

kruizen, tempoaanduidingen en noem maar op. Het is aan u om de muziek, samen met de familie, goed op papier te krijgen.

Noten

¹ Dit paper bevat, in een licht gewijzigde vorm, de lezing die ik verzorgde op 18 april tijdens het symposium 'De uitvaart, daar zit muziek in'.

² Douglas Davies, *Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funerary Rites* (3rd edition) (London/New York: Bloomsbury, 2017).

³ De voortgezette, veranderde relatie tot de overledene is het onderwerp van de zogenaamde *Continuing bonds* theorie. Zie Dennis Klass & Edith Maria Steffen (eds.), *Continuing bonds in bereavement: New directions for research and practice* (New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018).

Over de auteur

Janieke Bruin-Mollenhorst is promovenda aan het departement Culture Studies van Tilburg University. In haar promotieonderzoek richt zij zich op muziek bij uitvaarten en onderzoekt zij hoe deze muziek zich verhoudt tot de hedendaagse omgang met de dood. Janieke studeerde 'Religie & Ritueel' (MA) aan Tilburg University en Orgel & Kerkmuziek (BA) aan het ArtEZ conservatorium te Enschede. Naast haar werkzaamheden als promovenda is zij actief als musicus.

e-mail: j.h.bruin@tilburguniversity.edu